

DEDE KORKUT KİTABI'NDA
BİRKAÇ KELİMELEİN OKUNUŞU ÜZERİNE
SOME NEW READING PROPOSALS IN THE
BOOK OF DADA GORGUD

VAHİD ADİL ZAHİDOĞLU

Doç. Dr., Azerbaycan Bilimler Akademisi Nesimi adına Dilcilik Enstitüsü
Assoc. Prof. Dr., Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Linguistics Named After Nasimi

vahid.zahidoglu@rambler.ru

 <https://orcid.org/0000-0003-1481-7516>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 21.08.2017

Kabul Tarihi-Accepted Date : 30.05.2018

Sayfa-Pages : 103-116

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3804>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

DEDE KORKUT KİTABI'NDA
BİRKAÇ KELİMELERİN OKUNUŞU ÜZERİNE
SOME NEW READING PROPOSALS IN THE BOOK OF DADA GORGUD

VAHİD ADİL ZAHİDOĞLU

Öz

Bilim dünyasına tanıtıldığı tarihten geçen iki yüz yıla kadar zaman sürecinde Dede Korkut Kitabı değişik yönlerden araştırılmaktadır. Bu süreçte abidenin eleştirmeli yayınları (edition critique) gerçekleştirilmiş, orijinal metnin ortaya çıkarılması, kelimelerin doğru okunuşu ve anlamlarının belirlenmesi, sorunlu metin parçalarının onarımı ile ilgili birçok işler görülmüştür. Lakin büyük emek verilerek yapılmış bu titiz çalışmalara rağmen abidede anlaşılması güçlük yaratan kelimelere ve metin parçalarına bugün de rastlanmaktadır

Her hangi bir yazılı edebi kaynağın, özellikle de Dede Korkut Kitabı gibi önemli bir abidenin tetkiki büyük ölçüde metnin orijinale uygunluğuna, metinse araştırmanın objektifliğine bağlıdır. Düzgün tertip edilmiş metnin arkasında bu metnin ait olduğu devrin dil özelliklerini, kelimelerin etimolojik tahlilini, bir biriyle gramer ve mantıksal bağlılığını aksettiren ciddi ilmi araştırmalar olmalıdır. Etimolojik araştırma yapılmadan, anlamları dakik şekilde belirlenmemiş ve birçok hallerde tahkiye akışına uymayan, tesadüfi sestese kelimelerin metne dâhil edilmesi bu metinden yararlanan okuyucular için de potansiyel tehlike kaynağı oluşturabilir. Dede Korkut Kitabı'nın yayımlarında kelimelerin okunuşu ile bağlı uygunsuzluklar, metin bağlamlarında görülen kırıklıklar büyük ölçüde bu etkenlerle bağlıdır. Bütün bunlar dikkate alınarak makalede birkaç yeni okuma önerisi ileri sürülmüş, evke “derhal”, azday “uğurlu, mübarek”, kımçala-“ileri geri koşuşturmak, yüpürmek”, koşuluk “irtibat, alaka, bir araya gelme”, yetri “tıpatıp, tamamen” vb. kelimeler üzerine açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, okuma yanlışlıkları, yeni öneriler

Abstract

The Book of Dada Gorgud is being investigated within the period of time of about two hundred years beginning from the date when it was introduced to the world of science by various directions. Within this period there were implemented the monument's edition critique and there were carried out various considerable works pertaining to the revealing of the monument's original text, the correct reading of words and determination of their meanings and other works associated with repair of problematic parts of the text. However, despite this meticulous works fulfilled as a result of great efforts, we meet even today the words and text fragments creating some difficulties for understanding.

It is known that the comprehensive research of any written literary source, especially an important monument as the Book of Dada Gorgud depends on the conformity of the text with the original to a large extent and objectivity of the textual researches. I.e. this context requires the serious scientific researches reflecting the linguistic peculiarities of the period to which it is pertained, etimological analysis of the words and their grammatical and logical relations one with other. Without any Etymological research, introducing of words, the meaning of which are not determined in duly manner and in many cases not conforming to narrative flow, may create a potential danger for readers using this text. The discrepancies related to the reading of the words in editions of the Book of Dada Gorgud, the fragmentariness seen in the context of the text are caused namely by these factors. Considering all these inappropriate reading we have appeared with a few new proposals, i.e. we have made explanations on the words, such as: evke “immediately”, azday “lucky, blessed”, kımçala- “to run, run there and here”, koşuluk “contact, relevance, coming together”, yetri “exactly, completely”.

Key Words: Book of Dada Gorgud, reading mistakes, new proposals

Giriş

Bilim dünyasına tanıtıldığı tarihten geçen iki yüz yıla kadar zaman sürecinde Dede Korkut Kitabı değişik yönlerden araştırılmaktadır. Bu süreçte anıtın eleştirmeli yayınları (edition critique) gerçekleştirilmiş, orijinal metnin ortaya çıkarılması, kelimelerin doğru okunuşu ve anlamlarının belirlenmesi, sorunlu metin parçalarının onarımı ile ilgili birçok işler görülmüştür. Lakin büyük emek verilerek yapılmış bu titiz çalışmalara rağmen anıtta anlaşılması güçlük yaratan kelimelere ve metin parçalarına bugün de rastlanmaktadır.

Her hangi bir yazılı edebi kaynağın, özellikle de Dede Korkut Kitabı gibi önemli bir anıtın tetkiki büyük ölçüde metnin orijinale uygunluğuna, metinsel araştırmanın objektifliğine bağlıdır. Doğru tertip edilmiş metnin arkasında bu metnin ait olduğu devrin dil özelliklerini, kelimelerin etimolojik tahlilini, birbiriyle gramer ve mantıksal bağlılığını aksettiren ciddi bilimsel araştırmalar olmalıdır. Etimolojik araştırma yapılmadan, anlamları net bir şekilde belirlenmemiş ve birçok hallerde tahkiye akışına uymayan, tesadüfi sesteş kelimelerin metne dahil edilmesi bu metinden yararlanan okuyucular için de potansiyel tehlike kaynağı oluşturabilir. Dede Korkut Kitabı'nın yayımlarında kelimelerin okunuşu ile bağlı uygunsuzluklar, metin bağlamlarında görülen kırıklıklar büyük ölçüde bu etkenlerle bağlıdır. Bunlara açıklık getirmek için bazı olgulara göz atalım.

Azday ‘mübarek , uğur getiren, kutlu’. Kelime ‘Salur Kazan Dutsak Olduğu Boy’da (11. Boy’da) bir kez kullanılmıştır: **Azday** اذى اذى kurt enügi erkeğinde bir köküm var / Ağca yunlu tümen koyunuğ gezdirmeye (Drs. 280). Yukarıdaki yazılış birçok yayımcılar tarafından **azvay** şeklinde okunmuştur. Bu okunuş ج ‘ze’ harfinden sonra gelen harfin و ‘vav’ gibi kabul edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Oysa bu harfin yazılışı د ‘dal’ harfinin yazılış biçimine daha çok benzemektedir. Öte yandan, kelimenin **azvay** okunuş biçimini gramer açısından izah etmek mümkün değil; yazılı kaynaklarda ve çağdaş Türk dillerinde -vay ekine tesadüf edilmemektedir. M. Ergin **azvay** kelimesini ‘azman’ gibi açıklamış ve bu açıklamanın doğruluğuna emin olmadığı için onun karşısında soru işareti koymuştur (Ergin, 1963, s. 32). O. Ş. Gökyay ise bazı yazılı kaynaklarda ve Türkçe'nin ağızlarında kullanılan **azvay** ‘sarı sabır bitkisi’ kelimesi ile aynı olabileceği ihtimalini ileri sürmüştür (Gökyay, 2000, s. 170). F. Zeynalov ve S. Alizade **ezvay** şeklinde okudukları kelimeyi metinde ‘korkusuz’ (bu anlam nereden alınmıştır, belli değil!) olarak açıklamışlardır (Zeynalov-Alizade, 1988, s. 217). Aslında bu okunuş ve izahların hiçbiri metnin mazmununa uygun değildir. Bu uygunsuzluğa dikkat eden S. Tezcan kelimenin yazılışında yanlışlık olduğunu düşünerek onu **azulu** şeklinde okumayı önermiştir (Tezcan, 2001, s. 365). M. S. Kaçalın dahi aynı okuyuş şeklini benimseyerek **azulu** kelimesinin ‘yurtcu’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Kaçalın¹, 2006, s. 172). S. Özçelik kendisinden önceki okuyuş önerilerini sunarak tereddütle kelimeyi Moğolca **azay** ‘boz, gri’ kelimesi ile bağlamaya meyletmektedir (Özçelik, 2005, s. 284-285). Fakat, Moğolca’da **azay** ‘boz, gri’ kelimesi yoktur. Yazarın istinat ettiği F. Lessing’in sözlüğünde **azay** kelimesi birleşim terkinde **azay buğural** ‘gümüşi gri saç’ şeklinde verilmiştir. Burada ‘gri, boz’ anlamı **buğural (buural)** kelimesiyle ifade olunmaktadır. **Azay** ise ‘gümüşi’ anlamındadır. Öte yandan, **azay** kelimesinin Moğolca’da ‘boz, gri’ anlamı ifade ettiği düşünülse bile **azvay** okuyuşuyla uygun düşmüyor; kelimenin terkindeki v ünsüzünün fonksiyonunu açıklamak oldukça zor bir soruna dönüşüyor.

Biz kelimenin *azday* gibi okunmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu kelime Moğolca'da *aztay* şeklinde 'mutlu, şanslı, talihtli, başarılı, mübarek' anlamında kullanılmaktadır (Lessing, 2003, s. 97). *Az* kelimesi Moğolca'da 'uğur, mutluluk, şans, talih' anlamı ifade eder, -tay /day eki ise - lı ekinin semantik eşleşidir: *az* 'uğur' + *day* = *azday* 'başarılı, uğur getiren, mübarek'. Kurt hakkında buna çok yakın ifade 2. boyda da geçmektedir: [Kazan] sudan keçdi, bu kez bir kurda tuş oldu. *Kurt yüzi mübarekdir*, kurd-ilen haberleşeyim dedi. (Drs. 45)

Deb[lek] 'küçük davul, dümbelek'. Kelimeye yalnızca Vatikan nüshasının 'Uruz Han Dutsak Olduğu Boy'unda rastlanmaktadır. Metinde *dopa / düpe debler* دوپه دبلر şeklinde yazılmıştır: Kazan Beg atından yere endi. Arı [sudan] abdest alub iki rekat namaz kıldı. Adı görklü Muhammede salavat getürdi. Dahı kara dinlü kafire at saldılar, kılıç urdılar. *Dopa debler* gümür-gümür davullar çalındı (Vat. 73). Dresden nüshasında bu parça şöyledir: Kazan beg gördi ki kafir katı yaklandı. Atından endi, aru [sudan] abdest aldı, ağ alının yere kodı, iki rekat namaz kıldı. Adı görklü Muhammedi yad getürdi, kara dinlü kafire göz karartdı, haykırdı, at saldı, karşı vardı, kılıç urdı. Gümbür - gümbür tavullar çalındı, burması altun tuç borılar çalındı (Drs. 132). M. Ergin nüsha farklarında ifadeyi *düpe düpler* gibi okumuştur. S. Tezcan ve H. Boeschoten metinde *düpe dep[di]ler* şeklinde düzeltme yapmışlar (Tezcan - Boeschoten, 2001, s. 262). M. S. Kaçalın dahi aynı düzeltmeyi kabul etmiştir.

Bizce, bu okuyuş ve düzeltme önerileri metnin genel mazmununa uygun düşmemektedir. S. Tezcan ve H. Boeschoten'in yaptıkları düzeltmeden böyle anlaşılıyor ki Oğuz yiğitleri kafirle savaşarak *düpe* (merkeze) depmiş, daha sonra ise davullar çalınmaya başlamıştır. Halbuki tersi olmalıydı: Davullar çalınmalı, sonra savaş başlanmalıydı. Bu sebepten de biz başka bir düzeltme şekli öneriyoruz: *düpe* kelimesi *dopa* gibi okunmalı, *debler* yazılış biçimi ise *deb[lek]ler* şeklinde düzeltilmelidir. Muhtemelen istinsah sırasında müstensih *deblekler* kelimesindeki *lek* hecesini yazmayı unutmuştur. (Kelimenin içerisindeki iki *le* unsurunun art arda kullanılması yanlışlığın ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır). *Deblek/deplek* kelimesinin Orta Çağ yazılı anıtlarında 'küçük davul, dümbelek, darbuka' anlamında kullanılmasına ait Tarama Sözlüğü'nde 13 yazarın eserinden örnekler verilmiştir: Eğer *deplek* دبلک çalarsa gerü *depleği* boynunda ola (Kesir. XIV); Halim nola gör zilletimi Zati güzeller / Başuma kakarlarsa bu gün nite ki *deplek* (Zati, XVI); Dünbek [Fa.] - *Deplek* tabir olunan küçük tabldır, oyunbazlar, mahalle bekçileri çalarlar (Bürh. XVIII - XIX) vs. *dopa* دوپه yazılışının *dopa* 'toplu halde, birlikte' şeklinde okunmasıyla cümle metnin tahkiye akışında normal yerini bulmaktadır: *Dopa deb[lek]ler, davullar gümür-gümür çalındı* 'Dümbelekler, davullar birlikte gümbür - gümbür çalındı'.

Evek اوک 'derhal, acele, hemen, çarçabuk'. Kelime Kan Turalı Boyu'nda kullanılmıştır: Sultanum Kan Turalı / Ağça sazlar içinde sarı günler görüben taylar basan / *Evek* اوک tamarın delüben kanın soran/ Kara polat öz kılıçdan kayıtmayan/ Ağça tozlu katı yaydan dırsinmeyen / Ağ yekeklü ötkün ohdan kayıkmayan/ Canverler serveri kağan aslan / Karan ala köpek itüne kendüzin taladur-mı? (Drs. 184). Kan Turalının daylar basarak derhal damarını delip kanını soran aslana benzetildiği bu parçadaki *اوک* yazılışını Azerbaycan araştırmacılarından H. Araslı ve Ş. Cemşidov *öj*, F. Zeynalov-S. Alizade *ög* 'ön' şeklinde okumuşlar. F. Zeynalov ve S. Alizade bu kelime hakkında yazarlar: ' HA -

da *ön*, Er-de *avuy*. Bizce, H. Araslinın okuyuşu gerçeğe uygundur. Çünkü elyazısındaki yazı şeklini hem de *avuy* kimi okumak mümkün olsa da, bu kavram (*ov*) metinle çok zayıf bağlanmaktadır. Yani ki, burada *dayların basılarken ön (şah) damarının delinmesi* söz konusudur...’ (Zeynalov- Alizade,1988, s. 244).

Önce V.V. Bartol’d (...раздирая жили добычи, он сосет ее кровь – Bartol’d, 1962, s. 67), daha sonra M. Ergin *اوک* yazılışını *avuy* şeklinde okumuşlar. S. Alizade’nin de belirttiği gibi, bu okunuş şekli mümkün görünse de, anlambilim ve sentaks açısından o kadar da başarılı görünmüyor. Çünkü önceki cümlede aslanın daylar bastığı bildirilir; yeniden aynı nesnenin *avuy* şeklinde hatırlanmasına ihtiyaç duyulmamaktadır.

O. Ş. Gökyay kelimeyi *ök damarı* şeklinde okumuş ve ‘can damarı, şah damar’ gibi anlamlandırmıştır (Gökyay ,2000, s. 268). Fakat, hiçbir kaynakta ‘can’ veya ‘şah’ anlamlı *ök* kelimesine rastlanmamaktadır. Görülüyor ki O. Ş. Gökyay çözüm yolu bulamadığı için mazmuna az çok uygun gelen hayali bir kelimeyi metne dahil etmeye mecbur olmuştur. Tarama Sözlüğü’nde de *ök tamarın* ‘şah damarını’ okuyuş şekli tercih edilmiştir.

S. Tezcan soru işaretiyle *öy* gibi okuduğu kelime hakkında yazar: ‘*اوک طمرین* Ergin *avuy tamarın* okumuş; Gökyay ise *ök tamarın* okuyup Söz Dizisinde *ök damarı* ‘can damarı, şah damarı’ olarak anlamlandırmıştır. Ancak böyle bir deyimde başka kaynaklarda rastlanmıyor. Ergin’in okuyuşu inandırıcı olmaktan uzaktır. Burada aslanın atlara, taylara saldırması anlatılmaktadır, neden birdenbire çok genel bir kavram olan *av*’dan söz edilmiş olsun? Ben basit bir çözümle *öy tamarın* okuyorum; böyle bir deyimde de başka kaynaklarda rastlamadım’. Yazar metne *öy* şeklinde aldığı kelimenin *üyük* gibi okunması ihtimali üzerinde de dayanır: ‘Belki de burada *اوک* sözcüğünün yazılışında eksiklik vardır, doğrusu *اووک* olmalıdır, çekimleyen bazı başka yerlerde yaptığı gibi burada da sözcük ortasındaki bir harf grupunu (burada *کو*) yazmayı unutmuştur: *üyük tamarın delüben kanın soran* ‘boyun damarını delip kanını sömüren’ metne bütünüyle uygun düşmektedir. ..Ne var ki *üyük tamarı* birleşik deyimini başka kaynaklarda bulamadım’ (S. Tezcan, 2001, s. 251- 252). S. Özçelik kitabının Notlar bölümünde kelimeyi *öy* gibi okumasına rağmen (*Taylar basan, öy tamarın dilüben kanın soran*) metin kısmında *üyük* şeklinde vererek soru işareti ile bırakmış (*Taylar basan, üyük (?) tamarın dilüben kanın soran*), ilave açıklama yapmamıştır (Özçelik, 2005, s. 219, 690).

M. S. Kaçalın metin parçasını *Sultanım Kanturalı / Akça sazlar içinde sarı gönler [postlar] görüp / Tayların bastığı ön damarını dilip [kesip] kanını soran [emen]* şeklinde okuyarak *öy damarı* ifadesini ‘ön kol [kolun dirsekten parmaklara kadar olan kısmındaki] damarı. Utanma damarı. Kesilmesi ölüme yol açar’ gibi açıklamıştır (Kaçalın¹,2006, s.116).

Görüldüğü gibi, araştırmacılar çoğunlukla kelimeyi *öy* şeklinde okumuş ve *öy tamar* ifadesini ‘şah damar’ gibi değerlendirmişler. Lakin *öy* kelimesi hiçbir anıtta gösterilen anlamda kullanılmamıştır. Aslında kullanılması da imkansızdır. Çünkü *öy* kelimesinin ‘ön’ anlamından ‘şah, can’ anlamının türenmesi anlambilim açısından mümkün değil. Fikrimizce, *اوک* yazılışının *evek* gibi okunmasıyla yayımlardaki mevcut anlaşılmaçlık aradan kalkmış olur. *Evek* ‘derhal, acele, hemen, çarçabuk’ kelimesine M. Kaşgarlı Divanı’nda ve Kutadgu Bilig’de tesadüf edilmektedir (Drevnetyurkskiy Slovar’ , 1969, s. 189).Tarama Sözlüğü’nde *ivek / evek* ‘müstacel, acele’kelimesine ait yazılı abidelerden birçok örnekler verilmiştir: Pes Tanrı mühlet vermedi, iş *ivekdir* *اوک* elbette

çıkıl dedi (Enb. XIV); Şeytan eydür: Ya Resulallah işüm *ivekdür* duramazam (Tuh. Le. XV); Gördü şeytan *ivek* **اوك** işlü gibi katarlayu geçer (Tuh. Le. XV); Barsa [farsça]- *ivek* **ايوك** işe derler (Deş. XVI) vb. (Tarama Sözlüğü, III, 1995, s. 2133-2134). Türkçe'nin ağızlarında aynı kelime 'acele, çabuk' anlamlarıyla *evək* / *ivek* şekillerinde kaydedilmiştir (Derleme Sözlüğü, V, 1972, s. 1803).

Evek kelimesi *ev-* / *iv-* 'acele etmek, isticale etmek' fiilinden türemiştir. Bu fiile M. Kaşgarlı Divanı, Kutadgu Bilig gibi erken devreye ait kaynaklarda, keza XIV- XIX yüzyıllarda yazılmış birçok anlamlarda rastlanmaktadır: Sadaka vermeğe *evin* kim sadakadan bela uğrayup geçmez (Yüz. Ha. XIV); Leylinin etin kanın sevmez idi / Ol sebepten görmeğe *ivmez* idi (Man. Tayr. XIV); Hak Taâla buyruğunu yerine getirmeğe *ivesin*, kendi nefsin arzuların koyasın (Müneb. XIV-XV); Böyle tacil işin nedir ki yemiş dahi yimeyip gitmeğe *iversin* (Bektaş. XV); Gerekir talibe sabr ü tahammül / Ki ol yola girene *ivmek* olmaz (Gülşeni. XVI) vb. (Tarama Sözlüğü, III, 1995, s. 2135- 2138). *Ev-* fiili 'acele etmek, hızlı hareket etmek' anlamında çağdaş Türkmençe'de de kullanılmaktadır. (Turkmensko Russkiy Slovar', 1968, s. 797). Yazılı anlamlarda bu fiilden oluşmuş *ivecek* 'aceleci, acul', *ivecen* 'aceleci', *ivecük* 'aceleci', *iveceklik* 'acelecilik', *ivedi* 'acele', *ivegen* 'aceleci, acul', *iviş* 'acele' vb. örnekler bulmak mümkündür (Tarama Sözlüğü, III, 1995, s. 2130-2138). Kadı Burhanettin Divanı'nda kullanılmış *ive* 'acele, derhal' kelimesi dahi *ev-* / *iv-* fiiliyle ilgilidir: Ey büti- kallaş *ive* gel, bizi bazarı kıl / *İve* gel, namus tonndan bizi tez arı kıl (K. Burhanettin, 415).

Türkçe'nin ağızlarında *ev-* / *iv-* (keza *ivi-*) 'acele etmek' fiili ve bu fiilden türenmiş *ivedi*, *evdi*, *evdu*, *eve*, *evede*, *evedenin*, *evet*, *eveti*, *evetiye*, *evgi* 'acele', *ivedi*, *ivet*, *iveti* 'acil', *evecen*, *evecek*, *evetik*, *eveç*, *evengin*, *evgil*, *evgin*, *evici*, *evicik* 'aceleci' vb. türevler kullanılmaktadır (Derleme Sözlüğü, V, 1972, s.1802-1803; 1811; VII, 2571-2572).

Bütün bunları dikkate aldıkta *Evek tamarın delüben kanın soran* ifadesi 'Derhal damarını delip kanını soran' şeklinde anlaşılmalıdır. Aslanın kan sormasıyla ilgili aynı ifadeye Kutadgu Bilig'de de rastlanmaktadır: *Kür arslanka okşar körü tursa beg / Öge tegse yumşar bolur torku teg / Kalı basnu tegse buşar baş keser / Tamurun deşer kör sorup kan içer* 'Baksan korkunç aslana benzer bey/ Onu övsen yumşar ve ipek gibi olur/ Eğer üzerine gitsen kızar baş keser/ Damarını deler sorup kan içer' (KB, 4098-4099). Görüldüğü gibi, burada da 'şah damar' anlamı yoktur. Sadece öfkeli beyin aslan gibi damar deşip kan sormasından bahsedilmektedir. Bu parça Dede Korkut Kitabı'nda geçen **دلوبن** kelimesinin okuyuşunu da aydınlatmaktadır. Bazı araştırmacılar (S. Tezcan, S. Özçelik, M. S. Kaçalın) bu yazılışı *dilüben* şeklinde okumuşlar. Kutadgu Bilig'deki parça kelimenin *delüben* şeklinde okunmasının daha doğru olacağını kanıtlamaktadır.

Dirsin - 'titremek, silkinmek': Sultanum Kan Turalı / Ağça sazlar içinde sarı günler görüben taylar basan / Evek tamarın delüben kanın soran/ Kara polat öz kılıçdan kayıtmayan/ Ağça tozlu katı yaydan *dirsinmeyen* / Ağ yelekli ötkün ohdan kayıkmayan / Canverler serveri kağan aslan / Karan köpek itüne kendüzin taladır-mı? (Kan Turalı Boyu, Drs.184). Anıtta **درسمنين** şeklinde harekesiz yazıldığı için kelime Azerbaycan yayımlarında *dersinmeyen* 'çekinmeyen', M. Ergin ve O. Ş. Gökyay yayımlarında *dürsinmeyen* 'korkmayan, çekinmeyen' gibi okunmuştur. Türkiye yayımlarındaki *dürsin* - okuyuşuna dayanarak O. N.Tuna kelimeyi *dür sın* - 'yüz çevirmek, yüz döndermek, istifi bozulmaq, korkmak' şeklinde hisselerle ayırarak *dür* kelimesinin Moğolca'daki *dürü* 'şekil, yapı,

görünüş, yüz, ifade, davranış' biçimiyle aynı kelime olması kanaatini savunmuştur: 'Bu kelime ayrı ayrı baskılarda *dürsin* - ve *dursın* - şekillerinde verilmiştir. Kelimenin *dursın* - 'durur gibi olmak' manası metne yeter derecede uymuyor: Agca tozlu katı yaydan *dür sunmayan* 'ak kirışli (iyi cins kirışli) sert yaydan yüz çevirmeyen (istifini bozmayan) ' daha iyi bir izah şekli olur... YM *dürri* + *sin* > *dür* + *sin* -' (Tuna, 1972, s. 224). Bu okunuş hem gramer yönünden, hem de anlambilim açısından kusurludur: eğer gerçekten de Moğolca'dan alınma böyle bir bileşik kelime olsaydı, *dür* + *si* - şeklinde kullanılmalıydı; terkip dahilinde - n dönüşlülük ekinin kullanılmasına ihtiyaç yoktu. Öte yandan, *dür* ve *yüz* kelimeleri aynı kökenlidir; Moğolca'daki *dür* kelimesi y - ~ d - ve - z ~ - r ses değişimine göre Türkçe'deki *yüz* kelimesine bağlanmaktadır. *Yüz* kelimesinin anıtta yaygın şekilde kullanılmasına rağmen onun Moğolca'daki *dür* şekline rastlanmamaktadır. Bundan dolayı Moğolca *dür* kelimesinin bileşik kelime terkinde korunması da imkansızdır. Türk dillerine ait tarihi kaynaklarda ve çağdaş Türk dillerinde *dür* 'yüz' biçimi kaydedilmemiştir.

S.Tezcan kelimenin okunuşunu *darsık* - 'bunalmak' şeklinde düzeltmeyi öneriyor ve bunun nedenlerini şöyle izah eder:

"1) *Darsıkmayan* درسقمین ile *dursınmayan* درسمنین yazılışları arasında sadece bir harfin yanlış okunmuş ve çekimlenmiş olması farkı vardır. Kimi kez *kaf*' ın küçük yazılması yanıltıcı olur ve *ta* ya da *nun* olarak okunmasına yol açar. 2) *dürsin* -, *dursın* - ya da *dür sin* - başka kaynaklarda geçmez. Buna karşılık *darsık* - 'daralmak, sıkılmak, sıkışmak, bunalmak' geçer. 3) *darsıkmayan*, bundan sonraki dizedeki *kayıkmayan*'a uyaklı düşüyor; manzum söyleyişe böylesi daha uygundur" (Tezcan, 2001, s. 252 - 253).

S. Özçelik kelimeyi *darsınmayan* şeklinde okuyarak 'rahatsız olmak, korkmak' gibi anlamlandırmıştır (Özçelik, 2006, s. 116-118).

S.Tezcan doğru olarak gösteriyor ki *dürsin* -, *dursın* - veya *dür sin* - kelimeleri hiçbir anıtta kaydedilmemiştir. Aynı fikri *dersin* - ve *darsın*- okunuş şekilleri hakkında da söylemek mümkündür. Bunun yanısıra kelimenin *dürsin* - veya *dersin* - şeklinde okunması bu sözlük birimlerinde kelime kökenini belirlemeye imkan sağlamıyor. Bizim fikrimizce, kelime *dirsinmeyen* şeklinde okunmalıdır. *Dirsin* - 'titremek' fiili ses yansımali kökenlidir. Fiilin kökenine Türk ve Azerbaycan dillerindeki *tir* - *tir titre* -, *tir - tir es* - birleşmelerinde rastlanmaktadır. V.V. Radlov Altay dilinde kullanılan *tir* - 'silkelenmek, çırpınmak' fiilinden bahseder (Radlov, III, 2, s.1364). *Dirsin* - 'titremek' biçimi ses yansımali kökenli *dir-* / *tir-* fiilinden - *si*+*-n* eki vasıtasıyla türemiştir. Krş.: *kaksı* - / *gahsı* - (< *kak* + - *si*) 'kurumak', *diksın* - (< *dik* + - *sin*) vs. *Dirsin* - 'titremek' fiilinin kökenine birçok Türk dillerinde rastlanmaktadır:

Türk dilinde: *tiril* 'titreme bildirir', *tirilde* - 'titremek', *tiril - tiril* 'tir - tir', *tir - tir titre* - 'tir - tir titremek', *tirildek* 'devamlı olarak titreyen'

Kırgızcada: *dir- dir etip kultura* - veya *dir - dir kak* - 'tir - tir titremek', *dirilde* - 'titremek', *dirkire* - 'titremek', *dirtilde* - 'ürpermek', *tirkire* - 'titremek', *tirt: tirt et* - 'ürpermek', *tirtilde* - 'ürpermek, seksenmek'

Türkmencede: *diriñ - diriñ* bökmek 'zıplamak'

Özbekçede: *dir - dir titra* -, *dir - dir kultura* - 'tir - tir titremek', *dirilla-* 'hafifce ürpermek', *dirkillä* - 'ürpermek'

Uygurcada: *dir - dir titri* - 'tir - tir titremek', *dirildi* 'titreme', *dirildimek* 'titreme'

Tatarcada: *der selken* - ' (korkudan) titremek', *der - der it* - '(soğuktan, korkudan) titremek', *der - der kaltra* - 'tir - tir titremek', *dert it* - 'ürpermek, seksenmek, çırpınmak'

Nogay dilinde: *dir - dir et* - '(soğuktan, korkudan) titremek', *dirilde* - 'titremek' Karakalpak dilinde: *dir - dir et* - 'titremek', *dirilde* - 'titremek, ürpermek' vb.

Tir ses yansımından türenmiş *tirpilde* - 'titremek' fiili Codex Cumanixus'da dahi kayda geçmiştir. V.V. Radlov sözlüğünde bu kökle ilgili birçok türevlere rastlanmaktadır: *tir* 'titreme', *tiril - tiril titremek* 'tir - tir titremek', *trkura* - 'silkelenmek', *trla* - 'titremek', *trbilda* - 'çırpınmak, dövünmek', *tirilde* - 'titremek' (Radlov, III, 2, s.13221, 1323, 1325, 1327, 1330, 1371). Dede Korkut Kitabı'nda *dirsin* - 'titremek, silkinmek' fiiliyle aynı anlamlı *seksen* - fiili de kullanılmıştır: Seksen bin er gördümse, *seksenmedim* (Drs.277).

Koşuluk قوشلق 'irtibat, alaka, bir araya gelme'. Kelime Emren Boyu'nda bir kez kullanılmıştır: Begil örü turdı, ağladı, aydur: Ulu oğlum ulu kardaşum yok. Haman belüğinden gez çıkarup atınuñ terkilerini tartdı, ordı¹. Kaftanı altından ayağın berk sardı. Var kuvvetiyle [çapdı]. Atınuñ yelisine düşdi. Avçılardan ayru dülbendi boğazına keçdi, ordusını ucına geldi. Oğlancuğı Emren Bahadır babasına karşı geldi. Gördi beñzi sararmış, dülbendi boğazına keçmiş. **Yoldaşlarını sorup** oğlan burada soylamış, görelüm hanum ne soylamış: Kalkubanı yerin den turı geldün / Yelisi kara kazılık atıñ butun bindün / Arkurı yatan ala tağlar etegine ava varduñ / Kara tonlu kafirlere uğradıñ - mı? / Ala gözlü yigitlerün kırdurduñ - mı? / Ağız dilden bir kaç kelime haber maña / Kara başum kurban olsun ağam saña, dedi. Begil oğluna soylamış, görelüm hanum ne soylamış. Aydur: Oğul, [oğul], ay oğul! Kalkubanı yerümden turı geldüm / Kara tağlar öñine ava bindüm / Kara tonlu kafirlere uğramadum / Ala gözlü yigitlerüm kırdurmadum / Sağdur esendür yigitlerüm oğul kayurma / Üç gündür **koşuluğum** قوشلغۇم yoh oğul / At üzerinden meni kap döşegüme çıkar (Drs. 241-242)

V. V. Bartold kelimeyi **kuşluk** 'kuş avlanan yer' olarak okumuş, cümleyi 'Üç gündür kuş avlanan yere uğramadım oğul' şeklinde Rusçaya çevirmiştir (Bartold, 1962, s. 85). H. Araslı, O. Ş. Gökyay, M. Ergin, M. S. Kaçalın bu parçadaki **koşuluğum** kelimesinde yazım hatası olduğunu düşünerek onu **hoşluğum** şeklinde okumuş ve kelimeye 'hoşluk, iyilik, keyif, sıhhatte bulunma' anlamı vermişlerdir (Araslı, 1962, s. 125; Gökyay, 2000, s. 223; Ergin, 1963, s. 140; Kaçalın, 2006, s. 148). F. Zeynalov ve S. Alizade **koşluğum** okuyuşunu kabul ederek çağdaş metinde bu kelimenin geçtiği cümleyi 'Üç gündür ki, *ehvalım (moralim) yok, hastayım*' olarak açıklamışlar. (Zeynalov -Alizade, 1988, s.106, 204). Görüldüğü gibi, onların da açıklaması **hoşluk** kelimesinin anlamına ve metnin istinsahı zamanı **hoşluk** yerine **koşluk** olarak yazılma mantıkına dayanmaktadır. S. Tezcan - H. Boeschoten kelimeyi **koşluğum** biçiminde vererek başka bir açıklama yapmamışlar. (Tezcan - Boeschoten, 2001, s. 159). S. Özçelik ise **koşluğum** olarak okuduğu sözcüğü **hoşluğum** kelimesinin fonetik şekli olarak değerlendirmiştir. (Özçelik, 2006, s.129 - 130). Verdiğimiz kısa açıklamadan da görüldüğü gibi, yayımcıların, neredeyse hepsi cümlenin anlamını Begil'in kendisi hakkında, kendi durumuyla ilgili malumat verme fikrine bağlamışlardır. Fakat metinden de anlaşıldığı gibi Emren babasından arkadaşlarını sormaktadır. Babası dahi arkadaşları hakkında malumat

¹ Bütün yayımlarda bu kelime **urdu** şeklinde okunmuştur. **Or** - fiili Türkçenede "kesmek, biçmek" anlamını ifade eder. Burada da aynı anlamdadır. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde kullanılan **orag** kelimesinin kökünde **or-** fiili kalıplaşmıştır.

vermektedir. *Üç gündür koşuluğum yoh oğul* ‘Üç gündür [onlarla] alakam yoktur oğul’ cümlesi de babasının kendisiyle ilgili malumatı ifade etmemektedir, yiğitlerin kaderiyle ilgili oğlunun verdiği soruya cevaptır. Eserde *h* ile başlayan Arap - Fars kökenli kelimelerde *h* - > *k*- ses değişmesine ait birkaç örnek vardır: *hutbe* > *kutbe*, *halı* > *kalı*, *halıça* > *kalıça*. Bundan dolayı *hoşluğum* > *koşluğum* biçimindeki fonetik değişme mümkündür. Fakat *قوشلغم* yazılışının *koşuluğum* olarak okunması ve önceki cümlenin (*Sağdur, esendir yigitlerüm, oğul, kayurma*) anlamına bağlanması metnin dilbilgisel-anlamsal konusuyla doğru orantılıdır denilebilir. *Koşuluk* قوشلق kelimesine XVI yüzyılda düzenlenmiş ‘Babusü’l - vasit’ adlı Arapça- Türkçe sözlükte rastlanmaktadır. *Etba*: Kimseye uyan kişiler ve mâna murad olunan lâfızla *koşuluk* قوشلق mânası olmayan elfaz (Tarama Sözlüğü, IV, 1995, s. 2672). Tarama Sözlüğü’nde bu kelimenin anlamı ‘bir araya getirilmiş’ olarak verilse de, bizce, ‘bir araya getirilme’ olmalıdır. Kelime kökence *koş-* ‘koşmak, katmak, bağlamak, bir araya getirmek’ fiilinden oluşmuştur: *koş-* + *-u* + *-luk* > *koşuluk*. V. V. Radlov sözlüğünde *koşu* ‘birkaç hissedenden oluşturulmuş herhangi bir nesne, eşya’, *koşuk* ‘birbirine bağlanmış, koşulmuş’, *koşukluk* ‘bağlılık, alaka’ kelimeleri bulunmaktadır (Radlov, II, 1, 1893, s. 640-641). Bunlara dayanarak *Üç gündür koşuluğum قوشلغم yoh* cümlesinin anlamını ‘Üç gündür yiğitlerimle alakam (irtibatım) yoktur, onlardan ayrı kalmışım’ gibi açıklamak gerekmektedir.

Kımçala- ‘ileri geri koşuşturmak, yürürmek’. Kelime destanın Dresden nüshasının Salur Kazan Boyu’nda Kazan’ın kurtla haberleştiği soylamada kullanılmıştır:

Karanku ahşam olanda günü toğan!
 Kar ile yağmur yağanda er gibi turan!
 Karakuç atlar gördüğünde kişneşdüren!
 Kızıl deve gördüğünde bozlaşduran!
 Ağca koyun gördüğünde kuyruk çarpup *kımçalayan!* قمچلا ين (Drs.46).
 Vatikan nüshasında bu parça kısaltılarak aşağıdaki şekilde verilmiştir:
 Karaņu ahşam olanda günü toğan
 Kar ile yağmur yağanda er gibi duran
 Ağca koyun görende kuyruk çarpan... (Vat.58)

Dresden nüshasındaki *kımçala* - fiili bütün yayımcılar tarafından *kamçlayan* olarak okunmuştur, bununla da soylamanın bu dizesinin diğer dizelerle bağlılığı kopmuş ve bütünlükte dizenin anlamı tahrif olunmuştur. Çünkü *kamçlayan* sıfat fiili kendisinden önce belirtili nesne ister; bu nesnenin ortada olmaması kurdun kuyruğunu sallayıp kimi veya neyi *kamçladığımı* belirlemeye yardımcı olmamaktadır. ***Kamçıla*** - ‘kamçı ile vurmak’ fiili destanda başka bir yerde kullanılmıştır: Yiğit parmağın ısırıldı. Aydur: Bunda minnetle almakdansa anda babam yanında minnetsüz almak yegdür, dedi. Atın *kamçladı*, yola girdi (Drs. 73). Burada *kamçıla* - fiili belirtisiz nesne (*atın*) ile kullanılmış ve yukarıdaki kelimeden farklı olarak ilk hecesı *elif*’le yazılmıştır: قما مجلدى. Kelimenin *kamçılayın* ‘kamçı gibi’ okunması da onun gramatik yapısına açıklık kazandırmamaktadır: dize konusu açısından yarım kalmıştır ve diğer dizelerle uyum sağlamaz. Bize göre, bu kelimenin *kımçala* - biçiminde ilk hecesinin kesre ile okunması mevcut anlaşmazlığı giderebilir. Kelime metinde *ç* ile yazılmıştır. Dresden nüshasında yazım kuralına uygun

olarak aslında ج ile yazılmalı olan birçok kelimeler چ ile yazılmıştır: *ucında* اوچنده (Drs.71) – aynı kelime Vat.22'de: اوچنده ; *ancak* انچق (Drs.71) – aynı kelime Vat.23'te انچق ; *kucdu* قوچدی (Drs. 224); *acınıştı* اچمشدی (Drs.240); *ercel* ارچل (Drs.19) vb. Bu örneklere dayanarak Drs. nüshasındaki قمچلا ين yazılışının c ile *kımcılayan* biçiminde de okunması mümkündür. Fiilin kökü *kım, kıp* yansıma kelimeden türemiş *kımça* - / *kıpça*- “hareket etmek” fiili gibi belirlenebilir; - *la* ise tezlik bildiren ektir. Krş.: Azerb. *kovala* -, *itele* -, *sepele* -, *silkele* -, *sürtele* - ; Türk. *çisele* -, *deşe*le -; Türkm. *saçala* - ‘saçmak’, *çekele* - ‘çekiştirmek’, Kırg. *bakala* - ‘bakmak’ vs. Birçok durumlarda - *la* (- *ala*) tezlik eki yansıma kelimelerden oluşmuş fiillerle de kullanılmaktadır: *tepele* -, *kurdala* -, *kurcala* -, *çalkala* -, *dürtele* -, *şapala* - ‘dövmek’, *kakala* - ‘vurmak’ vs. (Zulfikar, 1995, s. 118).

Bu fiile çok az ses değişikliğiyle Altay dilinde *kıpçalış* - ‘yüpürmek’ olarak rastlanır. Altayca’daki *kıpçalı* ‘yüpüren, telaşlı’, *kıpçazın* ‘yüpürme, telaş’ kelimelerini de aynı köke ait etmek mümkündür (Radlov, II, 1, 1893, s. 845). Birçok Türk dillerinde kullanılan *kımıl-da-*, Azerbaycan dilindeki *kımzan* -, Türk dilindeki *kıpırda* -, *kıpra* -, *kımra* -, *kımşan* - (ağız.) ‘kıpırdamak’, Türkmen dilindeki *kımırsı* ‘yüpürme’, eski Türk yazılı anıtlarındaki *kamşa* - ‘hareket etmek, kımıldamak’ (*Eki öküzüğü bir bukırsıka kölmüş. Kamşayı umatın turur* ‘İki öküzü bir sabana koşmuşlar. (Öküzler) kımıldayamadan duruyor’ - İrk Bitig), *tebre* - *kabşa* - ‘hareket etmek, dolanmak’ vs. kelimeler ses ve anlam açısından *kımçala* - fiili ile ilgilidir. Böylece, *kımça* - ‘hareket etmek’ fiiline - *la* tezlik bildiren ek eklemekle *kımçala* - ‘ileri geri hareket etmek (koşuşturmak), yüpürmek, telaşlanmak’ anlamlı fiil türemiştir.

Yetri ‘aynen, tıpatıp; tamamen’. Kelime destanın Dresden nüshasının Giriş bölümündeki bir ata sözünün terkinde kullanılmıştır: Oğul atanıñ *yetridür* يتری در , iki gözünüñ biridür (D. 3). Vatikan nüshasında bu kelimenin yerinde *sırrıdur* سیریدر kelimesi kullanılmıştır: Oğul atanıñ *sırrıdur*, iki gözünüñ biridür (V. 3). İlk bakışta öyle görülüyor ki *sırr* ve *yetri* sözcükleri anlam açısından tamamen farklı kelimelerdir. Lakin titiz araştırma sonucunda malum oluyor ki bu kelimeler metin dahilinde aynı anlam taşırlar.

H. Araslı 1939 yılında gerçekleştirdiği ilk yayımda kelimeyi *yetridir*, sonraki yayımlarda (1962, 1978) *yetiridir* şeklinde vermiş, F. Zeynalov - S. Alizade yayımında da sonuncu okunuş şekli (*yetiridir*) tekrarlanmış ve kelime ‘yetirme’ gibi açıklanmıştır. M. Ergin *yetiridir* şeklinde okuduğu kelimeyi İndeks bölümünde ‘yetişen, büyüyen, yetiştirdiği, büyüttüğü’ şeklinde izah etmiştir (Ergin, 1963, s. 327). 1953 yılında A. Bombaci E. Rossinin yayımına yazdığı tanıtım makalesinde Dresden nüshasındaki يتری در yazılışının da Vatikan nüshasındaki gibi *sırrıdur* şeklinde okunmasının doğru olacağı kanaatini ortaya atmıştır (Sertkaya, 2006, s. 78). Araştırmacılar arasında ilk kez O. Ş. Gökyay Vatikan nüshasındaki ata sözünün birinci hissesinin (‘Oğul atanıñ *sırrıdur*’) Arapça ٱلْوَلَدُ سِرُّ أَبِيه [El - valedü sırru ebihi] ‘Oğul aynen (tıpatıp) atanın kendisidir’ ata sözünden harfi harfine tercüme olduğunu göstermiş ve Dresden nüshasındaki yazılışı müstensih hatası gibi değerlendirerek *sırrıdur* kelimesini metne almıştır. Bundan sonra birçok araştırmacılar, keza T. Tekin, M. S. Kaçalın, S. Tezcan - H. Boescoten, M. Tulum, O. F. Sertkaya, S. Özçelik vb. O. Ş. Gökyay yayımında olduğu gibi Vatikan nüshasındaki yazılışı esas alarak Dresden nüshasındaki yazılışa da ‘Oğul atanıñ *sırrıdur*, iki gözünüñ biridür’ şeklinde düzeltme yapmışlardır. Görüldüğü gibi, Vatikan nüshasındaki yazılışa üstünlük verilen yayımlarda Dresden nüshasındaki يتری در yazılışı müstensih hatası gibi

değerlendirilmiştir. O. Ş. Gökyay Dresden nüshasındaki yazılışın *yeteridir* gibi okunduğunu, ancak bir anlam ifade etmediğini söylüyerek yazar:

‘Bence bu kelime, Vatikan yazmasında olduğu gibi *sırrıdur* olacaktır. *Oğul atanın sırrıdur* sözü arapça bir söz olarak hemen her yerde gördüğümüz الولد سِرُّ أبيه sözünün tam Türkçesidir. Kelimenin Dresden yazmasındaki يَتْرَى imlasını *sırrı* deye okumak mümkün görünüyor. Kelimede t harfinin noktaları gibi görünen işaret bir şedde olarak alınabilir. Bunu, kitabı bir başka yazmadan çektiği anlaşılın müstensihin سِرَى kelimesini okuyamayarak onda bulunan kesre ve şeddeden birincisini y, ikincisini yani şeddeyi de t gibi okuduğuna yorulabilir’. (Gökyay, 2000, s. CCXLIV).

O. F. Sertkaya da aynı fikri paylaşmaktadır: ‘[Dresden nüshasında] re harfinin üzerinde iki nokta okunan işaretin şedde işareti olduğu kabul edildiğinde *yeteri* ~ *yetri* ~ *yetürü* şekillerinde okunan kelimeyi *sırrıdur* şeklinde okuma mümkün olacaktır’ (Sertkaya, 2006, s. 81). S. Tezcan bu ata sözünün Hurşid-name’de kullanıldığını gösterer: ‘*Oğul* yani *atanın sırrıdur* bil / Ataı kıldığı fiili sen dahi kıl’ (S. Tezcan, 2001, s. 44). Hiç kuşkusuz Vatikan nüshasındaki ‘Oğul atanın *sırrıdur*’ cümlesi Arapça ata sözünün harfi harfine tercümesidir. Lakin Dresden nüshasında da aynı fikir ifade olunmuştur. Fark ondadır ki Dresden nüshasında Arapça kökenli *sırr* sözü yerine aynı anlamı bildiren Türkçe kökenli *yetri* kelimesi kullanılmıştır. V. V. Radlov ve S. Y. Malov bu kelimenin *yetrü* ‘aynen, dakik, tamamen’ şeklinde Kutadgu Bilig’de kullanıldığını kaydederler: *İkinci eligde ne ol bu biçek / Munı ma özüm yetrü bilgü gerek* ‘İkincisi, elinde bu bıçak nedir? / Bunu ben kendim dakik (aynen) bilmeliyim’ (KB, 788). *Yetrü* kelimesine Zamaşarinin Mukaddimetü’l-Edeb eserinin Şüşter nüshasında (Zamaşari, 1993, s. 208) ve XII - XIII yüzyıllara ait Kuran tefsirinde de ‘tam, tamamen, aynen’ anlamında rastlanmaktadır: Tükel aldı, *yetrü* aldı haracını; *Yetrü* aytdı üzrünü, zahir kıldı üzürni (Borovkov, 1963, s. 153). *Yetri* / *yetrü* kelimesi eski Türk yazılı abidelerindeki *yaşru* ‘gizli, saklı’, *asru* ‘çok’, *kayru* ‘yine’, çağdaş Karay dilindeki *uturu* ‘aksine, karşı’, *astri* ‘çok’, Uygur dilinin ağızlarında kullanılan *kenri* ‘geniş’ kelimeleriyle aynı gramer yapısına malik olup *yetir-* fiilinden türemiştir. Araştırmacılar bu tipten kelimelerin faktitif fiillere zarf- fiil ekinin eklenmesiyle tüendiğini gösterirler. Bütün bunlar dikkate alındıkta Dresden nüshasındaki *Oğul atanın yetridür*, *iki gözünü biridir* ata sözünün anlamı Vatikan nüshasındaki gibi ‘Oğul aynen (tıpatıp) atanın kendisidir, iki gözünün biridir’ şeklinde anlaşılmalıdır.

Yeter يتر ‘hayvanı yedekte götürmek için kullanılan ip veya kayış; tasma’. Kelime 2. Boy’da Uruzun dilinden söylenmiş soylamada kullanılmıştır:

Andan [Uruz] ayıtdı:

Tavla tavla bağlananda atuma yazuh!

‘Kartaş!’ [deyü] sıklayanda yoldaşuma yazuh!

Yumruğumda talbınanda şahin kuşuma yazuh!

Yeter ile يتر ايله tutanda [tazuma] yazuh!

Beglige toymadın özüme yazuh!

Yigitliğine usanmadın canuma yazuh!’ dedi. (Drs. 56)

‘Tavla tavla bağlananda atım yazıh!

‘Kartaş!’ deyü sıklayanda yoldaş[um] yazık!

Yumruğumda dalbınanda şahinüm yazık!

Yeter ile يتر ايله dutanda tazum yazık!

Beglige usanmadum, özüm yazık!

Yigitlige toymadum, canum yazık! ' deyüb dergah-ı Hakka yüzün dutub adı görkli Muhammedi, aleyhis - selam, şefi getürdi. (Vat. 63) .

S. Tezcan bu kelime hakkında yazar:

'Yı[l]tar ile tutanda [tazuma] yazuh. Burada يتر olarak yazılmış ve bugüne kadar *yeter* okunmuş olan (Vatikan nüshasında *yiter* okunacak biçimde harekelenmiş) sözcüğün يتر *yiltar* 'tasma' olduğu kesindir. Kopyası çıkarılan nüshada *lam* pek küçük yazılmış olsa gerek, çekimci buna dikkat etmemiş olmalı. Bu çekimleme yanlış, yukarıda Drs. 8b. 9 ve 9a 10'da *müsülman* okuyuşu için verilen açıklama bakımından son derecede önemlidir'.

Yazar A. Tietze ve H. Eren'in görüşlerine dayanarak *yiltar* 'tasma' kelimesinin Yunanca *letari* 'sicim' kelimesiyle ilgili olduğunu ileri sürer ve buna kanıt olarak Anadolu ağızlarında kullanılan *yiltar* 'av köpeklerinin boynuna takılan ip ve saire', *iltar* 'köpeklerin boğazına takılan çivili demir; yular ipi', *hiltar* 'tazı, buzağı vb. hayvanların boynuna takılan ip ya da kayış', *yultar* 'tasma; yular' vb. kelimeleri örnek gösterir (Tezcan, 2001, s. 136 - 137). Anadolu ağızlarında kullanılan *yiltar* / *iltar* kelimesinin Yunancadan alıntı bir kelime olması mümkündür. Lakin Dede Korkut Kitabı'nda geçen *yeter* kelimesinin bu biçimden gelişmesi üzerine açıklamalar inandırıcılıktan uzaktır. Bu kelimeler arasında sadece semantik uygunluğun mevcudluğu söz konusudur; onlar kökence tamamen farklı kelimelerdir. Öte yandan, yazarın bu yanlış düzeltmeyi *müsülman* şeklinde yanlış okuduğu başka bir kelimeyi kabul ettirmek için kanıt olarak göstermeye çalışması da anlaşılmalıdır. Aslında bu, meçhulu meçhulla ispatlamak gibi bir şeydir. *Yeter* kelimesi, bizce, *yet* - 'yedekte götürmek, hayvanın boynuna ip veya tasma bağlayarak arkasınca götürmek' fiilinden türenmiştir. Bu anlamda *yet* - fiiline Dresden nüshasında 7 kez rastlanmaktadır: Katar katar kızıl develerini *yetdiler* (Drs. 38); Katar katar kızıl devesini biz *yetmişüz* (Drs. 39); Vardılar Bayındır Hanuñ tavalasından ol iki atı getürdiler. Dede Korkut birin bindi, birin *yetdi* (Drs. 82); Kazan aydur: "Ölülerüñe aş verdüğün vakit ellerinden aluram, hem ölülerüñüzün yorğasına binerem, kahillerin *yederem*" dedi (Drs. 274) vb. Direk bu fiille ilgilendirdikte *yeter* kelimesi 'hayvanı yedekte götürmek için kullanılan ip veya kayış; tasma' anlamı ifade eder. Krş.: Azerbaycan dilinde: *açar* 'anahtar; açmak için vasıta' (< aç- + ar), *keser* 'kesmek için vasıta' (< kes- + er) vs. Kimi araştırmacıların *yeter* kelimesini kökence *yet* - 'çatmak, yetişmek' fiiline bağlamak üzerine açıklamaları anlambilim açısından kusurlu ve kabuledilmezdir.

Sonuç

Biz burada Dede Korkut Kitabı'nın metninde geçen ve okunuşları çeşitli tartışmalara neden olan birkaç kelime üzerine kişisel düşüncelerimizi aktardık. Bu kelimelerin sayısı beklenenden daha fazladır. Gelecekte bu kelimelerin objektif yönden titizlikle araştırılmasına ve sorunların gerçek çözüme kavuşmasına küçücük katkıda bulunmak en büyük temennimizdir.

Kaynaklar

- Araslı, H. (1962). *Kitabı - Dede Gorgud*. Bakı : Azerbaycan Devlet Neşriyatı.
- Bartol'd , V. V. (1962). *Kniga Moego Deda Korkuta*. Moskova - Leningrad : İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Borovkov, A. K. (1963). *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII - XIII vv*. Moskova: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı.
- Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*. Oxford : Oxford University Press.
- Drevnetyurkskiy Slovar'* (1969). Leningrad : Nauka.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara : Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (1963). *Dede Korkut Kitabı. II. İndeks - Gramer*. Ankara :Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Etimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (1974). I. Moskova : Nauka.
- Etimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (1997). V. Moskova: Yazıki Russkoy Kulturi.
- Gökay, O. Ş. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kaçalin¹, M. S. (2006). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaçalin², M. S. (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaşgarlı, Mahmud (1998). *Divanü Lugat-it- Türk*. Ankara : Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kirgizsko-Russkiy Slovar' (1985). Moskova : Sovetskaya Ensiklopediya.
- Krımskotatarsko- Russkiy Slovar' (1988). Kiyev: Radyanska Şkola.
- Lessing F. D. (2003). *Moğolca - Türkçe Sözlük*. Çeviren: G. Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (1995). Ankara :Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut. Araştırmalar / Notlar / Dizin / Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Özçelik, S. (2006). *Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar*. Ankara : Gazi Kitabevi.
- Radlov, V. V. (1893). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*. I. 1. S.- Peterburg.
- Radlov, V. V. (1905). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*. III. 2. S.- Peterburg.
- Radlov, V. V. (1905). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*. IV. 2. S.- Peterburg.
- Sertkaya, O. F.(2006). *Dede Korkut Kitabının Dresden Nüshasının Giriş Bölümü (Metnin transkripsiyonu ve açıklama notları)*. Ankara : Ötüken Neşriyatı.
- Tezcan, S. - Boeschoten H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- Tezcan, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul :Yapı Kredi Yayınları.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü. I*. İstanbul – Wien: Simurg Yayınları.
- Tuna , O.N. (1972). Osmanlıcada Mogolca Ödünç Kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, XVII cilt. İstanbul.

- Turkmenko-Russkiy Slovar'* (1968). Moskova : Sovetskaya Ensiklopediya.
Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1972). V. Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Türkmen Dilinin Sözlüğü (1962). Aşgabat : Türkmenistan İlimler Akademiyasının Neşriyatı.
Zamahşari (1993). *Mukaddimetü'l - Edeb (Şüşter Nüshası)*. Yayımlayan: Nuri Yüce. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.
Zeynalov F. - Alizade S. (1988). *Kitabi - Dede Korkut*. Bakı: Gençlik.
Zulfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler*. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

